

Aksjologiczny wymiar kształtowania osobowości

Lawrence Pervin zwrócił uwagę na istotną rolę kultury, jako czynnika kształtującego w pewnym stopniu osobowość. W rzeczywistości trudno znaleźć jest propozycje teoretyczne odnoszące się do tego zagadnienia. Enkulturation, jako zagadnienie ściśle powiązane z osobowością człowieka, została szeroko zanalizowana przez Ruth Benedict, której błędna w pewnym stopniu teoria stała się podstawą do rozważań.

Benedict analizowała przedstawicieli odmiennych, egzotycznych kultur. Według niej każda z nich charakteryzowała się jakimś szczególnym motywem, zasadą, która przenikała wszystkie działania społeczne i przejawy życia społecznego. Niestety wnioski ze swoich badań Benedict wysnuła zbyt pochopnie, mimo to była to próba pogodzenia dwóch wymiarów rzeczywistości¹.

Psychoanalityk Abraham Kardiner spojrział na problem osobowości w odmienny sposób. Jego zasługą była strukturalizacja osobowości, która opisywać miała zespół cech dzielonych przez członków danej społeczności i kreowanych na bazie wspólnych doświadczeń, wyniesionych z okresu dzieciństwa. Te podstawowe cechy związane był z tzw. pierwotnymi instytucjami kultury – organizacją rodziny, praktykami wychowywania dzieci, instytucjami gospodarczymi oraz obyczajami regulującymi stosunki społeczne. A. Kardiner zainspirował następnym badaczy zagadnienia osobowości. Pojęcie struktury osobowości A. Kardiner zostało zastąpione pojęciem osobowości modalnej, definiowanej, jako dominujące właściwości osobowości, które występują wśród członków danej społeczności czy reprezentantów kultury².

Do Kardiner odwoływał się Ralph Linton, mówiąc o osobowości w kategoriach modalnych (częstotliwość pojawiania się określonych cech w danej społeczności) i osobowości statusowej (częstotliwość występowania określonych cech w podgrupach o danym statusie społecznym). Linton zauważył, iż rola kultury sprowadza się do kształtowania systemów postaw – wartości. Wartość stanowi dowolny element wspólny wielu sytuacjom, mogący wywoływać ukryte reakcje jednostki. Postawa natomiast jest

¹ H. Gasiul, Psychologia osobowości, Difin, Warszawa, 2001r., s.166-168.

² W. Manson, The Psychodynamics of culture, A. Kardiner and Neo-Freudian Anthropology, Contributions to the study of anthropology, number 3, New York, 1988r., s.49-63.

ukrytą reakcją wywołaną przez element. Wartość i postawa tworzą konfigurację bodźca – reakcji, którą Linton określa systemem wartości postaw³. Tego rodzaju systemy są utrwalone w jednostce i działają autonomicznie, bez udziału świadomości jednostki. Systemy te są podzielane przez członków danej społeczności, do której należy jednostka i zwykle są przystosowane do kulturowo ustalonych wzorców jawnego, zewnętrznego zachowania w społeczności. Są też systemy specyficznym, niedostosowane do środowiska, które mogą być podłożem konfliktów oraz niekorzystnych reakcji ze strony otoczenia⁴.

Jest to funkcjonalne podejście do analizy osobowości. Funkcją osobowości jest umożliwienie jednostce ujawniania form zachowania, które będą dla niej optymalne w warunkach narzucanych przez środowisko. W rezultacie funkcjonowanie osobowości, jest niczym innym jak rozwinięciem adekwatnych reakcji behawioralnych na rozmaite sytuacje, redukowaniem tych reakcji do nawyków i wytwarzanie ustalonych reakcji nawykowych⁵.

Rozpatrując zagadnienie osobowości należy zwrócić uwagę na analizy Clydea Kluckhohna i H. Muraya, gdyż ich interpretacja pozwoliła na ujęcie całościowe systemu osobowości. Podkreślali oni, że człowiek jest taki, jak inni ludzie, jak niektórzy ludzie i jak żaden z ludzi. Identyfikacja jednostki z ogółem jednostek w społeczeństwie wynika z istnienia uniwersalnych cech. Wszyscy bowiem podlegamy barwom biologicznym, doświadczamy narodzin i śmierci, gratyfikacji, deprivacji, bólu i radości, uczymy się adaptacji do świata wartości i kultury, innych ludzi itd. Wszystkie społeczności aby przetrwać opierają się na zgromadzonych doświadczeniach tworząc tym samym kulturę, z której każda jednostka musi czerpać, czy tego chce czy nie. Kultura jest magazynem gotowych rozwiązań różnych problemów i staje się substytutem zwierzęcych instynktów⁶.

Należy podkreślić rolę i konsekwencje, jakie wynikać mogą z procesu kształtowania osobowości jednostki przez oddziaływania kultury danej społeczności. To społeczeństwo odpowiedzialne jest za kształtowanie młodego człowieka, który dopiero uczy się życia i reguł nim rządzących. Światopogląd młodego człowieka krystalizuje się w wieku młodzieńczym. Młoda jednostka próbuje zdobyte fragmenty wiedzy społecznej poskładać w całość i odnaleźć własny stosunek do świata wartości. Własny punkt widzenia młodego człowieka, w tym okresie nie jest najbardziej optymalnym filtrem wartości społecznych. Wynika to z postawy młodej jednostki, która bardzo często

³ R. Linton, Kulturowe podstawy osobowości, Warszawa, PWN, 2000r., s. 135

⁴ Tamże, s.108-135

⁵ H. Gasiul, Psychologia osobowości, Difin, Warszawa, 2001r., s.166-168

⁶ Tamże.

przyjmuje skrajne nastawienie, stąd tak ogromna rola społeczeństwa w tym procesie, które powinno rzetelnie i obiektywnie rozwiać wątpliwości młodego człowieka. Młody człowiek skłonny jest do wyciągania pochopnych wniosków i powierzchownej krytyki. Idealizm młodzieńczy, proces tworzenia koncepcji doskonałej w pełni zaspakajającej potrzeby uczuciowe i normy moralne jednostki, często rzutuje na różne dziedziny życia, jak miłość, przyjaźń, kontakty z przyrodą, wybór zawodu. Jest to bardzo istotny etap w rozwoju człowieka, kształtuje się w tym czasie świat wartości duchowych jednostki, która wyznacza ich szczytowe punkty, stawia sobie wysokie wymagania w stosunku do siebie. Światopogląd człowieka podlega procesowi ewolucji, niebezpieczny radykalizm w wieku młodzieńczym ustępuje rozsądnej krytyce. Wraz z wiekiem wzrasta uznanie wartości kultury, w której obraca się człowiek.

Najnowsze badania nad cechami osobowości skupiają się na „ciekawości”. Przedmiotem badań naukowców z Instytutu Maxa Plancka są sikorki, na ich przykładzie bardzo wyraźnie można zaobserwować różnice interpersonalne. Naukowcy odkryli niedawno istnienie „genu ciekawości” u sikorki modrej. Ptaki wyposażone w ten gen wykazywały wyraźną i silną potrzebę eksploracji nowego otoczenia i charakteryzowały się wyraźnym indywidualizmem w swoich poczynaniach. Badania te dowodzą zjawiska polimorfizmu w zakresie neurotransmiterów, powiązanych z genami kształtującymi osobowości u człowieka. Bart Kempnaers wyjaśnia, iż ta cecha osobowości może być bardzo istotna w procesie przewidywania, jak jednostka będzie reagować na przewidywalne i nieprzewidywalne zmiany w środowisku, i jak poradzi sobie z tymi zmianami?⁷

Zarówno środowiskowe zmiany, jak i genetyczne uwarunkowanie to nie jedyne czynniki wpływające na kształtowanie się osobowości jednostki. Oprócz wieloaspektowości oddziaływań środowiskowych, należą wziąć pod uwagę kulturę etniczną. Dzięki przeprowadzanym latami badaniom adopcyjnym naukowcy uzyskali możliwość przeanalizowania stosunkowo dużej populacji rozdzielonych bliźniąt (kilkaset osób). Podmiotem badań byli ludzie genetycznie identyczni, którzy wyrosli w rozmaitych środowiskach. Eksperymenty wykazały, iż bliźnięta jednojajowe są do siebie bardzo podobne nawet, jeżeli wychowywały się w innych rodzinach - podobne, ale nie identyczne. Skoro środowisko tylko nieznacznie wpłynęło na ich osobowość, a genetycznie są tożsame to, dlaczego w ogóle się różnią?

⁷ A. Fidler, B. Kempnaers, Personality Gene' Makes Songbirds Curious: Exploratory Behavior In Great Tits, Proceedings of the Royal Society London B, 3 May 2007r., Max-Planck-Gesellschaft, dostępny w: www.sciencedaily.com/releases/2007/05/070502111527.htm

połączenia różnych elementów nie byłoby mowy o produkcie końcowym. W miarę postępów w technice komputerowej i ewolucji „mózgu” oprogramowanie systemu staje się coraz ważniejsze i spełnia coraz więcej różnych funkcji. Analogicznie rozwój mózgu ludzkiego prowadzi do coraz większej różnorodności myśli, uczuć i działań. Mimo, iż geny w dalszym ciągu mają ogromne znaczenie, kultura oraz doświadczenia życiowe wywierają na ludzi wielki, różnicujący wpływ¹⁰.

Badania jednoznacznie wykazały, iż odziedziczalność cech osobowości może obniżać się z wraz z wiekiem człowieka, a udział środowiska specyficznego w zmienności zachowania może wzrastać. Zgodnie z hipotezą N. Brody’ego przyrost specyficznego doświadczenia środowiskowego człowieka w ciągu jego życia powoduje zmniejszanie się wpływu genetycznego na zachowanie¹¹.

Stanowisko relatywizmu kulturowego w ujmowaniu osobowości dominowało przez wiele lat w psychologii międzykulturowej, która w odróżnieniu od socjologii czy antropologii kulturowej koncentrowała się od początku na analizie cech jednostkowych. Współcześnie podejście to, traktowane jest, jako zbyt wąskie, wskazując na konieczność rozróżnienia między cechami wspólnymi dla wszystkich ludzi, a cechami specyficznymi dla określonych populacji oraz sugerując możliwość istnienia odmiennych uwarunkowań tych cech. Wśród teoretyków osobowości stanowisko takie traktuje się, jako w pełni uzasadnione, pod warunkiem wszakże dokonania rozróżnienia sfer osobowości na charakterologiczną i temperamentalną. W ujęciu tym cechy charakterologiczne można traktować, jako specyficzne kulturowo cechy osobowości i zakładać, że są one kształtowane pod dominującym wpływem czynników środowiskowych. Z kolei cechy temperamentalne można traktować, jako cechy wspólne, uniwersalne kulturowo, w zakresie których istnieją zarówno różnice wewnątrzpopulacyjne i międzypopulacyjne oraz, które pozostają pod dominującym (choć nie wyłącznym) wpływem czynników biologicznych. Przy takim ujęciu klasyfikacyjnym cech osobowości podejście indywidualno-populacyjne, a dokładniej wewnątrzpopulacyjne i międzypopulacyjne wydaje się nie tyle opozycyjne, ale wręcz komplementarne w stosunku do podejścia biologiczno-środowiskowego. W istocie dopiero integracja obu paradygmatów badawczych może umożliwić udzielenie pełnej odpowiedzi na pytanie o naturę składników osobowości człowieka¹².

¹⁰ L. Pervin, Psychologia osobowości, GWP, Gdańsk, 2005r., s. 422

¹¹ W. Oniszczenko, Genetyczne podstawy ludzkich zachowań, PWN, Warszawa, 2005r., s. 99-120

¹² B. Zawadzki, Temperament - geny i środowisko. Porównania wewnątrz- i międzypopulacyjne, GWP, Sopot 2002r.

Psychologia rozwojowa, badająca wpływ środowiska rodzinnego, zdaje sobie sprawę z wpływu genów na rozwój osobowości, badacze genetyki zachowania natomiast świadomi są wpływu środowiska zewnętrznego. Taka jednomyślność powinna umożliwić wspólne działanie, wzbogacanie badań jednej dziedziny drugą, w celu lepszego zrozumienia rozwoju człowieka.

Ankieta psychologiczna nie jest wystarczającym narzędziem do analizy tak złożonego zagadnienia, jakim jest osobowość. Rola genetyka sprowadza się do określenia aktywności pojedynczego genu w terminach ilościowych, analiza jakościowa należy do psychologa. Psycholog zmuszony jest przeprowadzić wnioskowanie z prawidłowości statystycznych w kategoriach probabilistycznych. Genetyk i psycholog znajdują się, metodologicznie, na różnych piętach poznania. Nie mogą, zatem wspólnie, na to samo niepokojące nas pytanie, udzielić jednoznacznej odpowiedzi.

Jak słusznie zauważono: „Biologiczne rusztowanie osobowości może być przekleństwem, jeżeli próbuje się je zignorować i może być darem, jeżeli próbuje się je uwzględnić i wykorzystać.”